

Kraków, 31.10.2023 r.

dr hab. Joanna M. Łukasik, prof. URK

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Recenzja pracy doktorskiej
Ks. mgr Andrzeja Szulczyńskiego
Wartości religijno-moralne rodzin migrantów polskich
Studium empiryczne na podstawie badań własnych
w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w latach 2009-2013
przygotowanej pod kierownictwem naukowym
ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego

Wprowadzenie

W literaturze podejmującej zagadnienia aksjologii możemy przeczytać, że fundamentem systemów oraz zacnych ludzi są mocne fundamenty w postaci wartości. Bowiern od tego, jakie wartości uznane zostaną za ów fundament, zależy to jakie będzie społeczeństwo, instytucje, jakość życia społecznego, ale także relacje międzyludzkie, rodzinne i in. Wśród tych wartości, wartości moralne zaliczane są do fundamentalnych i uniwersalnych, traktowane są jako punkt odniesienia dla innych wartości. Uzasadnieniem jest chociażby to, że wartości moralne decydują o wszystkich wyborach i sposobie postępowania człowieka. Tworzą uporządkowany system, w którego ramach człowiek je rozpoznaje, przyjmuje i urzeczywistnia w codziennym życiu, funkcjonowaniu, relacjach społecznych. Są istotą, „tworzywem wewnętrznego życia, światłem najgłębszych potrzeb, odniesień, dążeń i pragnień” (Popielski 1996, s. 59), a także wyznacznikiem, kluczowym kryterium podejmowania wszelkich decyzji, ponieważ żadnej nie można podjąć bez odnoszenia się do wartości. Powyższe ujęcie pozwala na przejście z poziomu idei do operatywnego działania, zgodnie z przyjętymi normami, zasadami oraz postawą zaangażowania, osobistych oczekiwań człowieka, a także motywacją i nastawieniem do działania w przestrzeni życia społecznego.

Zagadnienie wartości religijno-moralnych podjęte przez ks. mgr Andrzeja Szulczyńskiego ujęte w perspektywie znaczeń Polonii w Szkocji należy do nieobecnego w dyskursie nauk społecznych i dotychczas nie eksplorowanego zagadnienia, dlatego już w tym miejscu recenzji należy docenić trud naukowo-badawczy podjęty przez Doktoranta. Jego

już stanowi cenne źródło wiedzy i wypełnia puste pola badawcze w katolickiej nauce społecznej, aksjologii, pedagogice, socjologii, psychologii czy nauk o rodzinie. Warto docenić zamysł Doktoranta, który wartości religijno-moralne lokuje w rodzinie, grupie społecznej, która bezpośrednio jest odpowiedzialna za wychowanie do życia wartościowego i życia zgodnie z wartościami uniwersalnymi. Współcześnie nie jest to zadanie łatwe, ze względu na liczne zmiany społeczno-kulturowe, cywilizacyjne, czy technologiczne, którym podlega rodzina. Dodatkowo, z perspektywy zagadnienia badawczego Doktoranta, czynnikiem decydującym o jakości, specyfice wychowania, przekazywania wartości jest życie na migracji w Szkocji rodzin Polaków (tu znaczący jest czynnik transmisji wartości, będących podstawą tradycyjnej polskiej rodziny).

Wobec powyższego już w tym miejscu recenzji należy podkreślić szczególną wartość dysertacji przygotowanej pod kierunkiem naukowym ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego. Tematyka zupełnie nie podejmowana znalazła swoje merytoryczne uzupełnienie, a także empiryczno-praktyczne unaocznienie znacznie rodziny w transmisji wartości, tradycji, kultury pokoleniom Polaków, wychowanych w nowych warunkach społeczno-kulturowych kraju, do którego rodzina emigrowała (tu Szkocja). Dlatego też już sam fakt podjęcia naukowo-badawczego opracowania wyróżnionych w temacie pracy kategorii świadczy o tym, że przedstawiona do recenzji dysertacja ks. mgr Andrzeja Szulczyńskiego jest wielowątkowym i interdyscyplinarnym projektem, który wpisuje się w nieobecne dotychczas w nauce i równocześnie najnowsze trendy badań, mających swoje konsekwencje teoretyczno-empiryczne (nowe obszary badań), jak i praktyczne (wskazania dla praktyki, szczególnie pracy duszpasterskiej oraz przewodnictwa duchowego księży pracujących z polskimi rodzinami żyjącymi na emigracji).

Formalna struktura pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 200 stron i składa się ze wstępu, sześciu głównych rozdziałów, zakończenia, a także wykazu bibliograficznego, spisy wykresów i tabel, aneksów oraz streszczenia i słów kluczowych w języku polskim i oświadczeń Promotora i Autora dysertacji.

Rozprawa ma spójną i logiczną strukturę, widoczną w sześciu rozdziałach (I-II - rozdziały teoretyczne, III - rozdział metodologiczny, IV-VI - rozdziały empiryczne, zawierające analizę i interpretację wyników badań) oraz przyporządkowanych im podrozdziałach o zróżnicowanej, integralnej i dobrze uzasadnionej problematyce, co jest mocną stroną pracy. Formułowane przez Doktoranta uzasadnienia widoczne na każdym etapie pisania

pracy, jak i w poszczególnych rozdziałach. Są one prawidłowo formułowane i odnoszą się do problematyki pracy, przyjętych celów oraz założeń koncepcyjnych. W poszczególnych rozdziałach Doktorant omawia wyodrębnione kategorie (wartości, migracja), opisując je w ujęciu interdyscyplinarnym (etycznym, teologicznym, pedagogicznym, psychologicznym, socjologicznym, politologicznym), co wzmacnia wartość merytoryczną pracy. To oznacza, że kluczowe kategorie pojęciowe wyprowadza z dużym rozeznaniem i pogłębioną wiedzą z przyjętego myślenia teoretycznego ułożonego w różnych dyscyplinach nauk społecznych. Całość rozprawy domknięta jest *Zakończeniem* zawierającym wnioski i postulaty dla praktyki duszpasterskiej rodzin polonijnych, ukonstytuowanych na tradycyjnych wartościach, a przebywających od kilku lat na emigracji w Szkocji.

Należy podkreślić, że na każdym etapie konstruowania pracy widoczny jest wzrost naukowej dojrzałości Doktoranta zawarty w specyfice formułowania myśli, uzasadniania wyborów, prowadzonej dyskusji i formułowanych wnioskach. Doktorant na każdym etapie realizowanego projektu naukowo-badawczego udowadnia, że jest świadomy swoich wyborów, uzasadnień, przywoływanych, merytorycznych argumentów w dyskusji czy wnioskowaniu.

Ocena teoretycznej zawartości dysertacji

Podjęcie przez dorosłego człowieka decyzji o emigracji nie jest zadaniem łatwym. Pomimo, iż oceniane efekty decyzji (lepsze warunki życia, lepsza sytuacja ekonomiczna i in.) mają liczne wymierne korzyści, na wybór wpływa również ocena sytuacji rodzinnej (dzieci, mąż/ żona, rodzice), konteksty społeczno-kulturowe (system norm społecznych kraju emigracji, dominujące wartości, religia, edukacja i n.), a także językowe (znajomość języka, myślenie w języku danej kultury). Zatem podjęcie decyzji o zmianie miejsca życia przez osobę/rodzinę, generuje pewne niematerialne koszty: emocjonalne, psychologiczne, czy społeczne. Dla osób emigrujących z kraju, w miejscu ich potencjalnego pobytu, nowego miejsca życia, potrzebne jest wsparcie. Dla osób wierzących, takim wsparciem jest niewątpliwie wspólnota religijna, a także duszpasterstwo, bądź - w przypadku niniejszej pracy - przynależność do organizacji polonijnych. Dla Polaków na emigracji przynależność do wspólnot polonijnych ma wartość związaną ze wsparciem w procesie adaptacji do nowych warunków społeczno-kulturowych, podtrzymania własnych wartości i religijnej tożsamości, czy podtrzymania więz z krajem pochodzenia (kultywowanie i celebrowanie tradycji, świąt, wartości, kultury i in.). Doktorant podejmując problematykę wartości religijno-moralnych rodzin polskich migrantów skupionych wokół wybranych środowisk polonijnych Szkocji, zaangażował się w zagadnienie naukowo-badawcze o charakterze interdyscyplinarnym i

nieobecny w naukowym dyskursie. Stąd należy uznać, że sam trud podjęcia problematyki jest znaczący, innowacyjny i z perspektywy praktycznych aplikacji istotny.

Doktorant pierwsze dwa rozdziały opracował zgodnie z wymaganiami dla projektów naukowo-badawczych, jako tło, wprowadzenie w teoretyczne konteksty myślenia i rozumienia kategorii: wartość, migracja, opieka pastoralna, migracja w Szkocji, niezbędnych do opracowania metodologicznych podstaw projektu badawczego.

W pierwszym rozdziale pt. *Interdyscyplinarne ujęcie wartości* Doktorant zgodnie z naukowymi standardami koncentruje się na terminologicznym doprecyzowaniu pojęcia wartość, hierarchia wartości, system wartości sięgając do ich rozumienia charakterystycznego dla etyki, teologii, psychologii, pedagogiki, socjologii. Ten szeroki kontekst naukowy jest niezwykle ważny z perspektywy prowadzenia badań nad podmiotem, jakim jest człowiek wraz jego indywidualnym systemem wartości, określającym jakość jego życia. Ponadto należy dodać, że brak wyboru określonego teoretycznego rozumienia wskazanych kategorii przekładałaby się na jakość projektu badawczego, począwszy od sformułowania celów badań, problemów badawczych, hipotez, a skończywszy na analizie i interpretacji zgromadzonego materiału badawczego (niezrozumienie kontekstów społecznych, sytuacyjnych, moralnych, kulturowych).

Wyróżnione obszary tematyczne zawarte w rozdziale pierwszym ks. mgr A. Szulczyński przedstawia w sposób przemyślany, dojrzały, przyjmując styl narracji sprawozdawczo-krytycznej z dużą łatwością wyboru własnych stanowisk i uzasadnień. Potwierdza to, chociażby wybór i odwołanie się w myśleniu teoretycznym o wartościach do dokonań szkoły niemieckiej zainicjowanej przez G. Heppa, w ujęciu której wartości rozumiane są, jako zinterioryzowane standardy zachowań, przekazywane w określonym kręgu kulturowym.

Perspektywa szkoły niemieckiej ma również swoje kluczowe uzasadnienie w prezentacji ujęć teoretycznych w rozdziale drugim *Współczesna migracja w Szkocji - rys historyczno-pastoralny*. W rozdziale tym w trzech komplementarnych i wzajemnie uzupełniających się podrozdziałach Doktorant zwraca uwagę na politykę migracyjną UE, a także dookreśla stanowisko Kościoła wobec emigracji, jak i opisuje specyfikę opieki pastoralnej nad emigrantami i struktur duszpasterskich. W rozdziale tym szczególnie ważne jest to, że zjawisko polskiej emigracji w Szkocji, praca z polskimi emigrantami, opieka duszpasterska ujmowana jest z perspektywy rodziny i każdego jej członka, a nie wyłącznie pojedynczych osób. Prezentowanie takiego ujęcia – poza tym, że przekłada się na założenia projektu badawczego – pokazuje dużą świadomość psychologiczno-pedagogiczną, socjologiczną i aksjologiczną Autora, bowiem integralne ujęcie rodziny zakorzenionej w nowym kontekście społeczno-

kulturowym na emigracji ma ogromne znaczenie w adaptacji społecznej, jak i moralnej (kontekst wychowania i socjalizacji w tym transmisji wartości, religii, tradycji, kultury). Zwrócenie uwagi na istotę rodziny w adaptacji (w tym dzieci) do nowych kontekstów życia ma szczególne znaczenie dla sensu życia oraz moralnej jego wartości. Ujęcie to dodatkowo potwierdza wartość interdyscyplinarnych badań, a w niniejszej dysertacji świadomość i ogromną wiedzę doktoranta z różnych dyscyplin. Bez tej wiedzy nie byłoby możliwe opracowanie projektu badawczego, oraz przeprowadzenie analizy i interpretacji danych zgromadzonych w toku badań.

Sumując: Część teoretyczna dysertacji jest dowodem na ogromne odczytanie Doktoranta oraz łatwość uporządkowania wiedzy zgodnie z przyjętymi ramami teoretycznymi. Osadzenie teoretyczne zawiera relację z niezwykle szerokiego wachlarza literatury skoncentrowanej wokół kluczowych zagadnień w sześciu dyscyplinach naukowych. Sposób zaprezentowania, biegłość wiedzy i wysokie kompetencje merytoryczne pozwalają na wysoką ocenę pracy w tym zakresie.

Ocena projektu badań własnych

Badania Doktoranta były prowadzone w paradygmacie ilościowym. W rozdziale *Konceptualizacja badań własnych* omówił kroki postępowania badawczego wraz z ich uzasadnieniem. Poprawnie sformułował przedmiot i cele badań, problematykę badawczą, a także hipotezy badawcze. Określił również metodę, techniki i narzędzie badawcze (kwestionariusz wywiadu socjologicznego oparty o ankietę opracowaną „przez Zespół Naukowy Profesorów KUI. i ATK z 1989 roku, zmodyfikowaną i dostosowaną do sytuacji polskich emigrantów na Wyspy Brytyjskie. Do zasadniczej konstrukcji tej ankiety wprowadzono autorskie pytania uwzględniające szczególną sytuację polskich emigrantów” (s. 74). Należy docenić również metodologiczną dbałość Doktoranta, który w tej części pracy zaprezentował metody statystycznego opisu wykorzystane do weryfikacji hipotez. Píše on, że „Do wnioskowania statystycznego (weryfikacji hipotez) zostały wykorzystane testy parametryczne i nie parametryczne dla zmiennych (pytań ankietowych) pytań o skali jakościowej wykorzystano miary symetryczne oparte na teście CHI-Kwadrat PHI- dla tabel 2x2 oraz V Kramera dla tabel prostokątnych np. 3x4. Natomiast dla skal porządkowych zastosowano testy Tb- Kendalla, oraz Tc- Kendalla” (s. 74).

Ks. mgr A. Szulczyński przeprowadził badania wśród 413 osób, Polaków, żyjących na emigracji w Szkocji, po 2004 roku. Dobór grupy był celowy, osoby badane (z przewagą kobiet: 70,00% ogółu badanych) żyły w głównych miastach Szkocji. Badania przeprowadzono w

miejscach, gdzie badany miał dostęp do grup polonijnych spotykających się w szkołach dla Polonii (rodzice), ośrodkach duszpasterskich i kultury (kluby polskie), w Galsgow, Edinburgh, Kirkcaldy, Matherwell, Aberdeen, Inverness.

Materiał uzyskany w toku prowadzonych badań, opracowany statystycznie, pozwolił na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz zweryfikowanie postawionych hipotez. Zgodnie z przyjętymi w części teoretycznej założeniami, uwzględniona w projekcie metodologicznym klasyfikacja wartości (niemiecka szkoła socjologii) jako ostateczne, codzienne i podstawowe, wytyczyła kierunek prezentacji materiału empirycznego. Zatem wyniki badań opracowano w trzech rozdziałach empirycznych (*IV. Wartości podstawowe, V. Wartości codzienne, VI. Wartości podstawowe*).

Z przeprowadzonych badań wynika między innymi, że osoby emigrujące w celach zarobkowych po 2004 roku stają przed różnymi, dotychczas nieobecnymi w ich życiu konfliktami moralnymi i etnicznymi. Widoczne jest to m.in. w konflikcie pomiędzy tradycją (ukształtowaną w polskiej rodzinie nuklearnej, tradycyjnej, funkcjonującej o tradycyjne i uniwersalne normy etyczno-religijne) skonfrontowaną z „nową” wolnością (wzorcem nowych norm moralnych w państwie przyjmującym), czy w konflikcie w obszarze norm obyczajowych i formacji religijnej (zderzenie ewangelizacji obecnej w doświadczeniach polskich emigrantów ze zjawiskiem sekularyzacji państwa przyjmującego, w którym promowana jest „nowa” dla emigrantów wolność i kontestacja wartości religijnych). Z przeprowadzonych przez Doktoranta analiz wynika, że wartości utrwalone w polskich rodzinach są przekazywane i podzielane w nowych środowiskach życia emigrantów. Zmiany widoczne są w zakresie wartości religijnych. Ulegają one redefinicji i procesom reinterpretacji, co przekłada się na to, że życie religijne ulega osłabieniu i destabilizacji. Natomiast wartości podstawowe wzmocnione są w przekazie międzypokoleniowym (w odniesieniu do edukacji i transmisji międzypokoleniowej). Zdaniem Doktoranta można „mówić o zjawisku pewnej dychotomii, o stanie napięcia zwłaszcza w obszarach wartości ostatecznych i podstawowych. Konflikt moralny i etniczny, który towarzyszy emigrantom w wyborach wartości i procesach wartościowania dokonuje się w obszarach pomiędzy tradycją a wolnością, ewangelizacją a sekularyzacją, tożsamością a integracją, ciągłością a zmianą”, co zostało potwierdzone statystycznie.

Wnioski wyprowadzone z badań są ważne nie tylko z perspektywy rozwoju różnych dyscyplin z zakresu nauk społecznych, ale również z perspektywy pracy (w tym duszpasterskiej) z Polakami żyjącymi na emigracji. Rozwiązania duszpasterskie w zakresie pracy z osobami doświadczającymi konfliktów etycznych i moralnych, konfliktów wynikających z różnic kulturowych, tożsamościowych są szczególnie potrzebne w celu

pozytywnej adaptacji do nowych warunków życia, w nowym państwie, o własnej kulturze, tradycjach, obyczajach, społecznych normach. Praca duszpasterzy na emigracji jest szczególnie ważna i sprzyja emigrantom, którzy żyjąc z dala od swojego kraju, mogą w Kościele odnaleźć swoją ojczyznę, w której nikt nie będzie miał poczucia, że jest cudzoziemcem.

Reasumując: projekt badawczy oceniam jako dojrzały. Krytyczna analiza i interpretacja wyników badań własnych pozwalają stwierdzić, iż przeprowadzone badania są na odpowiednim poziomie naukowym, zaś ich relacja i wnioski końcowe prowokują do kontynuacji badań, a także namysłu i zainicjowania oraz wdrożenia zmian w obszarze duszpasterstwa, czy edukacji w szkołach polonijnych, w ośrodkach kultury Polaków żyjących na emigracji.

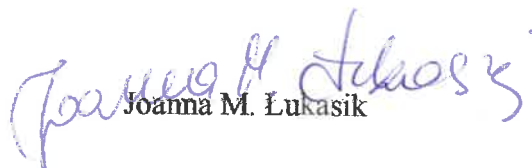
Konkluzje końcowe

Przedstawiona do oceny dysertacja ma walor poznawczy, duszpasterski i edukacyjny. Potwierdza umiejętność krytycznej analizy treści i prezentowania wiedzy zgodnie z przyjętymi ramami teoretycznymi i kategoriami poznawczymi. Treść pracy jest dowodem na duże odczytanie Doktoranta oraz umiejętność łączenia i prezentowania wiedzy z różnych naukowych dyscyplin, nadając im spójność: od merytorycznego uzasadnienia wyborów teorii i klasyfikacji, po przełożenie ich na język badań, prowadzonych analiz i naukowego dyskursu interpretacyjnego. Tym samym należy podkreślić, że główny projekt naukowo-badawczy został zrealizowany, co potwierdzają osiągnięte cele, zweryfikowane hipotezy, udzielone odpowiedzi na pytania badawcze oraz teoretyczno-empiryczne i praktyczne wnioski z badań.

Jeśli chodzi o uwagi, odnoszą się one wyłącznie do kwestii języka narracji, który w niektórych fragmentach pracy, jest prowadzony w liczbie mnogiej, a nie w pojedynczej np. „W naszych badaniach.. (s. 63), „Z analizy naszych badań..” (s. 111). W przypadku przygotowania pracy do druku proponuję zmiany w zakresie liczby podmiotu wypowiedzającego się na liczbę pojedynczą lub narrację w formie bezosobowej. Podobnie proponuję zmianę w układzie strukturalnym rozdziału III. Tu proponuję podrozdział 3.3. *Dobór próby i charakterystyka osob badanej populacji*, ulokować jako ostatni w tym rozdziale. Oczywiście moje uwagi mają wyłącznie charakter sugestywny, zaś ewentualne propozycje zmian – są takimi wyłącznie i mają charakter techniczny. Praca nie ma uchybień merytorycznych, ani metodologicznych.

Przedłożoną do recenzji pracę sytuuję w centrum katolickiej nauki społecznej, pedagogiki, psychologii, etyki, socjologii oraz katechetyki. Oceniając rozprawę doktorską ks. mgr Andrzeja Szulczyńskiego *Wartości religijno-moralne rodzin migrantów polskich. Studium empiryczne na podstawie badań własnych w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w*

latach 2009-2013, stwierdzam, że porusza ważną, nieobecną w dyskursie naukowym w obszarze przedmiotu badań problematykę. Praca jest dobrze osadzona w przyjętych przez Autora perspektywach teoretycznych oraz metodologicznych. Oceniane dokonania Doktoranta zaprezentowane w recenzowanej dysertacji potwierdzają jego umiejętności w zakresie samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Tym samym potwierdzam, że praca spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Joanna M. Łukasik